

2. KELİME VE SÖZ NOKTALARI

2.1. Kelime

2.1.1. Kelimenin Elemanları

Kelimenin elemanlarına bakıldığında bunların harfler ve heceler olduğu görülür.

Harfle heceler oluşturulduğundan dolayı önce harfleri tanımak doğru olacaktır.

Ses yolundan çıkarken gırtlak, damak, dişler ve dudaklar gibi herhangi bir engelle

karşılaşmadan doğrudan (direkt) çıkan seslere ünlü (sesli) sesler denir. Bir ünlüyle iyice

uyuşmuş bir boğumlanma gürültüsüyle meydana gelen seslere de ünsüz (sessiz) sesler denir.

Ağzımızdan bir kerede çıkan ses topluluğuna ise "hece" denir. Heceler birleşerek

kelimeleri meydana getirmektedir.

teliği, çeşitli müzik aletlerinden çıkan notaları da ayırt etmeye yaramaktadır.

2.1.2. Türkçedeki Kalın Ünlülerin ve Yabancı Kelimelerdeki İnce Ünlülerin

Çıkarılması

Dilimizde esas olarak sekiz ünlü bulunmaktadır. Yalnız yabancı dillerden geçen

kelimeler nedeniyle ünlü çeşitleri on ikiye kadar yükselmektedir.

☐ A (kalın), â (ince), e (açık), é (kapalı), ı, i, o (kalın), ô (ince), ö, u (kalın), û

(ince), ü

☐ Bu ünlü çeşitleri birbirinden tını farkıyla ayrılmaktadır.

☐ Dilimizde yirmi bir ünsüz vardır. Bunlar; b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s,

ş, t, v, y, z'dir.

2.1.3. Söyleniş

Söyleniş (fonetik) diksiyon için çok önemlidir. Ses aletinin hareketleriyle birçok

hecenin farkları belirtilir ve böylelikle dinleyenlere işittirilmeye çalışılır. Söylenişte ünlüler

konusma organının hareketiyle çıkartılır.

Diksiyonda esas alınan söyleniş şekli İstanbul söylenişidir. Söyleniş bölümünde sesli

ve sessiz harfler ayrı ayrı incelenecektir. Türkçede 8 adet sesli ve 21 adet sessiz harf vardır.

Sesli harfler "ünlü", sessiz harfler de "ünsüz" kelimesiyle tanımlanacaktır. Türkçedeki

ünlüler "a, e, ı, i, o, ö, u, ü"den oluşur. Ünsüzler ise "b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s,

ş, t, v, y, z" den oluşur. Söyleniş bölümünde ünlü ve ünsüz harflerin fonetiği anlatılacaktır.

Aşağıda konular hem anlatılmış hem de gerekli alıştırmalar birlikte verilmiştir.

2.1.4. Yazı Dili ile Konuşma Dili Arasındaki Farklar

Bir dil konuşma dili ve yazı dili olmak üzere ikiye ayrılır. Konuşma dili, günlük hayatınızda konuşurken kullandığınız dildir. Yazı dilini besleyen en önemli kaynak da sözlü kültür ve konuşma dilidir.

Bir ülkenin hemen her bölgesinde birbirinden farklı telaffuzlara ve kelime ayrılıklarına dayanan ağızlar bulunabilir. Bu durumda konuşma dili, o dili konuşan toplumların her bölgesinin kendi ağız yapısına dayanan günlük, doğal dilidir. Erzurum'da konuşan kişi Erzurum ağızını, Trabzon'da konuşan kişi Trabzon ağızını kullanır.

Hiçbir dilde yazı, konuşmayı tümüyle yansıtamaz. Bugün Türkçe'de konuşma ve yazının pek çok dile göre birbirine çok yakın olmasının nedeni Latin kökenli Türk alfabesine geçişin yeni olmasıdır. Yine de geçen süre içinde konuşma dili yazıdan biraz uzaklaşmıştır. Oluşan farklılıkların bir bölümü zamanla yazıyı etkilese bile çoğu konuşma düzeyinde kalmıştır. Bunları bilmek ve yazıya yansıtmamak gerekir.

Yazı dili ise kültür dilidir. Yazılı eserlerde kullanılır. Yazı dili, o dili konuşan insanların lehçe ya da ağızlarından birisinin temel alınması sonucu standart bir hâle getirilmesiyle oluşur. Yazı dili olma niteliğini taşıyan ağızın bir ülkenin kültür merkezi olarak gelişen bölgesinin ağız olması ve konuşma dillerinin de en gelişmiş olanı arasından seçilmiş bulunması zorunluluğu bulunmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi Türkçenin yazı dili, İstanbul ağızına dayanmaktadır.

Bir ülkenin çeşitli konuşma dilleri ve ağızları bulunmasına karşın bir tek yazı dili bulunmaktadır. O ülkede yaşayan insanlar, okuyup yazarken bu ortak dili kullanmaktadır. Konuşma diline göre ayırt edici en önemli özelliği muhafazakâr olmasıdır. Normal şartlarda dışarıdan zorlama olmaksızın dile ait özelliklerini kolay kolay kaybetmemesidir. Aynı ülke içinde konuşulan lehçe ve ağızların alabildiğine farklılaşmasını önlemesidir.

Diksiyon açısından konuşma dili, yazı diline göre incelenmektedir. Tarihi geçmişe baktığımızda konuşma dilinin yazı dilinden önce olduğunu görmekteyiz. İnsanlar düşüncelerini, duygularını yazıya dökmeden önce sözle anlatmaya çalışmışlardır.

Yazı dilindeki basit alfabe sistemi bütün sesleri göstermeye yetmez; bu yüzden fonetik, fonetik konuşmadaki sesleri bütün incelikleriyle kayıt eder. Konuşma dilinde düzen ve kurallara bağlar. Fonetik diksiyonun esaslı bir yardımcısıdır. Fonetik kurallarına bir sonraki "Söyleniş" konusunda yer verilmiştir.

Bir dilin konuşma ve yazı diline göre gösterdiği değişiklikler ve ayrıldığı kollar da şu başlıklar altında incelenebilir:

☐ Lehçe

Bir dilin, tarihi gelişim sürecinde bilinen dönemlerden önce o dilden ayrılmış ve farklı biçimde gelişmiş kollarıdır. Genellikle lehçe, şive ve ağız terimleri birbirine karıştırılmaktadır. Lehçelerdeki değişik özellikler, ayrılış dönemleri bilinemediği için açıklanamamaktadır. Örneğin, Türk dilinden bilinmeyen bir dönemde ayrılan Yakutça ve Çuvaşça iki ayrı lehçedir.

☐ Şive

Bir dilin kültür düzeylerine göre gösterdiği değişikliktir. Genellikle lehçe, şive, ağız terimleri birbirine karıştırılmaktadır. Şiveler arasındaki değişiklikler temelde ses özellikleridir. Buna göre bilinen şiveler, belirli koşullarda ve dilin herhangi bir döneminde ana dilden ayrılarak dilin geneldeki gelişimiyle birlikte bir de kendi içinde özel bir gelişim çizgisi izlemiştir. Bunların başlıca ayrımlarını oluşturan ses, ek ve sözcük özellikleri o dönemin dil malzemeleri ile açıklanabilir. Türkçe'nin Çağatay lehçesine bağlı olarak Azerice, Kıpçakça, Türkiye Türkçesi gibi şiveleri vardır.

☐ Ağız

Bir ülkede geçerli olan genel bir şive içinde o ülkenin çeşitli bölge ve kentlerindeki konuşma dilinde görülen söyleyiş farklarıdır. Günlük kullanımda şive ile ağız birbirine karıştırılmaktadır. Oysa ağız, tanımda da görüldüğü gibi şive içinde ele alınmaktadır. Somut bir örnek vermek gerekirse Türkiye Türkçesi bir şivenin, Konya ağızı ise bu Türkçe içinde bir bölgede görülen söyleyiş farklarının adıdır. Söyleyiş farkları da sadece bölgeler ya da kentler arasında görülmez. Köyler arasında bile bu tür ayrılıklara rastlanabilir. Söz konusu olan biçimsel bir başkalık değil, bir ses değişimidir. Söz gelimi, Karadeniz ağzında "g" sesinin "c" gibi çıkarıldığı görülür: "Celdum, cittum." Aynı ağızda ekteki düz seslinin "ı", yuvarlak sesli "u" olması da bir ağız özelliğidir. Ağız dediğimiz bu söyleyiş farklarının oluşumunda kişilerin konuşma ve işitme organlarından coğrafî özelliklere ve toplumsal yaşayışa dek çeşitli etmenler söz konusudur. Belli ve ortak bir eğitimden geçen kişilerin

konuşmalarındaki bölgesel söyleyiş ayrımlarını düzeltmeseler bile aynı yazı dilini kullandıkları görülür. Türk edebiyatında da genellikle tiyatro, roman ve öyküde kişileri konuştururken ağza başvurulmaktadır. Bu, konularını toplumsal olaylardan alan ve belli bir bölgede geçen yapıtlarda yaygın bir biçimsel özelliktir.

2.1.5. Boğumlanma

Boğumlanma, ses organları tarafından seslerin doğru yerden ve doğru zamanlamayla çıkmasıdır. İyi bir boğumlanma için tüm konuşma organlarının iyi bir şekilde kullanılması ve ünlü, ünsüz bütün harflerin net bir şekilde çıkarılması gerekir. Ağız açmak, dudakları kımıldatmak ve insanların anlayacağı kelimeleri oluşturmak için ses organlarını kullanabilme yeteneğine sahip olmak gerekir. Ses organlarından biri ya da birkaçı sağlıklı ya da noksan ise etkili konuşma yapılamaz. Artikülasyon yani boğumlanma sırasında kelimeler açık ve net bir şekilde mırıldanmadan yutmadan çıkarılmalıdır.

Hızlı konuşan, yuvarlayan ya da tane tane konuşmayan insanlarla zaman zaman herkes karşılaşmaktadır. Bu kişilerde boğumlanma sorunu yaşanıyor demektir. Yani boğumlanma bozuksa anlaşılama durumu ortaya çıkabilir. Anlaşılama nedeniyle konuşmanın da bir anlamı kalmaz.

Boğumlanmayı gerçekleştiren organlar iki gruba ayrılır:

Hareket eden boğumlanma organları: Bunlar çene, dudaklar, dil ve yumuşak damaktır. Dil, damağın gerisine doğru götürüldüğünde orda yumuşak bir bölge hissedilecektir. Bu bölgeye yumuşak damak adı verilir.

Hareket etmeyen boğumlanma organları: Bunlar dişler, diş etleri ve damaktır. Boğumlanmayı bu organların çeşitli hareketleriyle elde etmek mümkündür. Bu

organlar kaslarla ilgili oldukları için bu kasların eğitilmeleri boğumlanmanın düzgün bir şekilde gerçekleştirilebilmesini sağlamaktadır.

☐ Boğumlama kusurları

☐ “R” sesi yerine “ğ” sesi çıkarmak

☐ “R” sesini titretmek

☐ Kekemelik

☐ Bazı harfleri yutmak

☐ Son harfleri belli belirsiz söylemek

- ☒ Bazı kelimelerin ortasına ve sonuna gereksiz harf eklemek
- ☒ Sesi titretmek
- ☒ Yapmacıklı konuşmak
- ☒ Hızlı konuşmak
- ☒ Ağız içinde konuşmak
- ☒ Diyalekt kusurları (yöresel ağız)
- ☒ Asalak sesler (sürekli eee, ih, ah, şey vb. sesli susmalar kullanmak)
- ☒ Çok yavaş konuşmak
- ☒ Sözcükleri yaya yaya, uzata uzata, kesik kesik söylemek
- ☒ Yanlış ve yersiz duraklar yapmak

Bu tür kusurları olan insanlar, metodlu ve düzenli bir çalışma ile bu kusurlardan kurtulabilirler. Örneğin “r” sesi yerine “ğ” sesi çıkarmayı önlemek için öncelikle “r” den önce farklı sesler ekleyerek yüksek sesle tekrar etmelidirler.

Kekemelik problemi olanlar ise şu çalışmalarını yapabilirler:

- ☒ Yüksek sesle bol bol okuma yapmak
- ☒ Bol bol tekerleme çalışmak
- ☒ Kökeninde yatan sebebi bulmak için psikolojik yardım almak

Toplumun her sınıfında çok yaygın olan söyleyiş bozukluklarından biri de “atlama” yapmaktır. Çoğunlukla aceleci ve konuşmasına önem vermeyen kişilerde rastlanır. Örneğin “kendisi” yerine “kensi”, “nasılsınız” yerine “nassınız”, “Galatasaray” yerine “Gassay”, “kilitledim” yerine “kitledim” vb. Harflerin çıkarılışına özen gösterip başlangıçta ağır konuşarak bu bozukluğun önüne geçilebilir.

“Gevşeklik” olarak adlandırılan diğer bir boğumlama kusuru da kelimeleri yaya yaya söylemektir. Bunun önüne geçmenin en etkili yolu, dişler arasına bir kurşun kalem sıkıştırıp heceleri söylerken iyice anlaşılması için uğraşılır. Dişler arasından kurşun kalem çekildiği zaman boğumlama daha açık olan bir biçim alıp dil, yanaklar ve dudaklar görevini daha iyi yapmaya başlar.

“R” ünsüzünün küçük dilin titremesiyle boğazda meydana gelmesine “gılama” denir.

Bu boğumlama bozukluğu ya küçüklükte “r” ünsüzünün iyi boğumlandırılmamasından ya da özentili bir konuşmadan ileri gelir. Bu bozukluğu gidermek için önce “r” ünsüzünü doğru

boğumlandırmaya çalışınız. “R” ünsüzü, dilin ucunu damağa kadar kaldırarak verilir. Öyle ki

dil, şiddetle çıkan havaya dokununca geri çekilir ve bir çeşit titreme yaparak yerine gelir.

Böylece dilin ucunu uzun zaman titretmeye çaba harcamakla iyi bir sonuç alınabilir.

“Islıklama”, “s” ünsüzünün şiddetini abartmaktan kaynaklanır. Dil, üst dişlerin iç tarafına dayanıp hava dişlerin arasından sızarsa bu boğumlama kusuru oluşur. “S” ünsüzüyle ilgili tekerleme çalışmaları olumlu sonuç verecektir.

“Değiştirme” en sık yapılan kusurlardan birisidir. Bir ünsüzün yerine başka bir ünsüzü söyleme alışkanlığıdır. Sert ünsüzlerde daha sık rastlanır.

Örneğin “jaluzi” yerine “zaluzi”, “şapka” yerine “sapka”, “kucak” yerine “kujak”, “sana” yerine “şana”, “birader” yerine “bilader”, “gönlüm” yerine “göynüm”, “leplebi” yerine “leplebi” vb.

Bunun yanında ünlü seslerin değiştirilmesinden kaynaklanan boğumlama kusurları da vardır.

İnce “a” yerine kalın “a” söylemek

“kemal, lastik, cema” kelimelerinin telaffuzlarındaki gibi

“e” yerine “a” söylemek

“haves, elektrik, bilat vb.”

İnce “o” yerine kalın “o” söylemek

“loş, lokma, lokum” kelimelerinin telaffuzlarındaki gibi

Bütün bu bozukluklar doğru söylenişin bilinmemesinden yahut da söylenişteki

savsamadan ileri gelir. Bunların düzeltilmesi için de ünlü ve ünsüzlerin çıkış yerlerinin iyi bilinip bunların üzerinde durarak çalışılması gerekir.

Aşağıdaki alıştırmalar her türlü boğumlama kusurunu önlemek için düzenli ve sürekli yapılmalıdır.